

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 3 2022 | ÅRGÅNG 26

Bokförlaget THALES

BJÖRN ÖSTBRING: *Nationalstaten – en essä om liberal nationalism och Sveriges framtid*. Stockholm: Fri tanke, 2022.

BJÖRN ÖSTBRINGS BOK *Nationalstaten – en essä om liberal nationalism och Sveriges framtid* bör läsas i ljuset av de tvära kast som svensk invandringspolitik genomgått. Numera är det få som upprepar Fredrik Reinfeldts bevingade ord från 2014: »öppna era hjärtan!» Sverige har gått från att ha den mest generösa till den mest restriktiva invandringpolitiken i EU. Östbring välkomnar denna förändring. I sin bok vill han förklara varför.

Hans bok fyller säkert ett behov som många känner; hur kan man motivera en strängare invandringspolitik utan att bli beskylld för främlingsfientlighet och »blåbrun» populism? Enligt Östbring kan det han kallar »liberal nationalism» ge svar på den frågan.

Med »liberal nationalism» avser Östbring en liberalism som förenar de liberala idealen med en »dos nationalism». De liberala idealen bör förverkligas inom ramen för en kulturell gemenskap som finns i nationalstater. Denna gemenskap ska inte vila på en organisk föreställning om »blodsband» utan på en gemensam »sammällskultur» som kan delas av medborgare med olika etnicitet eller religion. Hur djupgående denna kulturella gemenskap bör vara är något oklart. Östbring framhåller språklig gemenskap och gemensamma historiska och kulturella »referensramar». I ganska allmänna ordalag hänvisar han också till människors behov »likhet» och »kulturell homogenitet» (s. 61).

Östbring ställer liberal nationalism mot det han kallar »universalistisk liberalism», som han menar har väglett Sveriges generösa invandringspolitik. Denna form av liberalism betonar, enligt Östbring, »individualism och de liberala värdenas universella karaktär» (s. 89) och dess »signum är opartisk likabehandling och mänskliga rättigheter» (s. 37). Men är detta något som generellt

förnekas av liberal nationalism? Är liberal nationalism emot idén om mänskliga rättigheter?

När Östbring vänder sig emot »universalistisk liberalism» undrar man vad han mer specifikt tar avstånd ifrån. Har inte den normativa tes som Östbring menar att »liberal nationalism» bygger på – att liberala ideal bör kombineras med ett försvar för nationalstaten – universell giltighet?

Det verkar i alla fall Torgny Segerstedt mena i det citat som enligt Östbring visar att han är en liberal nationalist:

Ett folks rätt att själva råda över sina öden är en oundgänglig förutsättning för den frihet liberalismen kräver för var enskild individ. Ju friare folken få utveckla sin egenart, desto bättre för mänskligheten i dess helhet. (s. 114)

Här tycks Segerstedt uppenbarligen ge uttryck för en normativ tes som har universell giltighet. Närmare bestämt förvarar han två normativa teser. Den ena handlar om nationell självbestämmanderätt, den andra om individens frihet. Men den förra principen verkar vara underordnad den senare. Nationell självbestämmanderätt antas ha ett värde som medel för att uppnå individuell frihet för »mänskligheten i dess helhet». vilket tycks vara det viktiga för Segerstedt. I så fall är det som Östbring kallar »liberal nationalism» också en universalistisk teori.

Förmodligen vill Östbring skilja mellan en kosmopolitisk liberalism och en icke-kosmopolitisk liberalism.¹ Skillnaden mellan dessa varianter av liberalism handlar om vilken moralisk och politisk betydelse statsgränser och medborgarskap har för statens förpliktelser gentemot människor.

Enligt en kosmopolitisk liberalism betraktas alla människor som »världsmedborgare», som har samma fri- och rättigheter var de än befinner sig. Idealt sett bör det finnas en global stat som upprätthåller dessa fri- och rättigheter. I avsaknad av en global stat har existerande stater ett gemensamt ansvar att tillförsäkra alla människor liberala fri- och rättigheter. Enligt en strikt icke-kosmopolitisk liberalism har stater bara detta ansvar gentemot sina

egna medborgare (även om liberala fri- och rättigheter har universell giltighet).

Det kan tyckas som om kosmopolitisk liberalism är samma sak som universalistisk liberalism. Det förra implicerar förvisso det senare, men det omvända gäller inte. En icke-kosmopolitisk liberalism som försvarar enskilda staters särskilda ansvar för sina egna medborgare kan legitimeras av universella principer. Universalism innebär inte ett krav på likabehandling av alla människor, utan ett krav på att handlingar skall följa principer som gäller lika för alla.

Universalism kan sägas innebära »second order impartiality»; principerna för handlingar, inte nödvändigtvis handlingarna, skall vara opartiska (Barry 1995: 11). Partiskhet inom en viss grupp kan försvaras av en opartisk princip. På ett generellt plan är universalism förenlig med särskilda »associativa» plikter och rättigheter som bara gäller medlemmar i en viss gemenskap, till exempel i en familj eller en stat (Dworkin 1986: 195-206; Nagel 2005: 121). Avgörande är att samma principer gäller medlemmar i samma typ av gemenskap. Även kollektiva rättigheter, till exempel staters rätt till självbestämmande eller kulturella minoriteters rätt till autonomi, kan legitimeras av universella principer (vilket också görs i folkrättsliga konventioner).

Varför ställa liberal nationalism mot »universalistisk liberalism»? Östbring är motståndare till en kosmopolitisk liberalism, men inte nödvändigtvis till en universalistisk liberalism. Den liberala nationalism han förordar går att legitimera utifrån universella principer, vilket Segerstedt tycks göra i citatet ovan.

Den kan också kombineras med ett visst mått av kosmopolitism. Flera av de socialliberala politiska filosofer som Östbring hävdar är liberala nationalist, till exempel John Rawls, Will Kymlicka, David Miller och Yael Tamir, är anhängare av en »mild kosmopolitanism» (se Caney 2001 för en översikt). Den går ut att stater har särskilda förpliktelser gentemot sina egna medborgare (främst när det gäller distributiv rättvisa) och dessutom vissa humanitära förpliktelser gentemot alla människor och att tillsammans med andra stater beivra brott mot mänskliga rättigheter. Att förneka att stater har vissa kosmopolitiska plikter torde vara svårt för

en liberal nationalist (som fortfarande vill vara liberal). Och det behövs inte för att upprätthålla den nationella gemenskap som man vill värna.

Anhängare av liberal nationalism är, enligt Östbring, »sociologiska liberaler». Till skillnad från »principiella liberaler» (en kategori som tycks sammanfalla med »universalistiska liberaler») fastställer de inte bara liberala principer, utan reflekterar också över vilka empiriska förutsättningar som krävs för att förverkliga dem (s. 122). J S Mill framhålls som en typisk »sociologisk liberal» när han hävdar att en nationalstat är en förutsättning för att skapa den tillit och allmänanda som krävs för en fungerande demokrati.

Även här gör Östbring en distinktion mellan två olika typer av liberalism som är otydlig. Även en »sociologisk liberal» måste fastställa liberala principer för att ta reda på vilka förutsättningar som krävs för att realisera dem. Och utgående från dessa principer kan även en »sociologisk liberal» reflektera normativt över om dessa förmodade förutsättningar är problematiska ur liberal synvinkel. Kan en nationell kulturell gemenskap ersättas av en annan form av gemenskap som också kan bära upp en liberal demokrati, men som är mer önskvärd ur liberal synvinkel? Om det är så bör liberaler (»sociologiska» såväl som »principiella») bidra till att skapa en annan politisk gemenskap genom att argumentera normativt för den. Gemenskaper är sociala konstruktioner vars existens och politiska betydelse påverkas av de argument som förs fram för eller emot dem. Inte minst den »föreställda gemenskapen» nationalism är exempel på det.

Östbrings polemik mot dem som hävdar att »konstitutionell patriotism» bör ligga till grund för en liberal demokrati belyser denna problematik. Hans argument mot denna idé är främst »sociologiska». Det krävs, menar Östbring, något mer än en gemensam uppslutning kring en konstitution för att skapa den gemenskap som är nödvändig för en fungerande liberal demokrati; det krävs en nationell kulturell gemenskap.² Men frågan är vilken typ av gemenskap som är mest önskvärd ur en liberal synvinkel – är det liberal nationalism eller författningspatriotism? Den frågan är inte empirisk, utan normativ.

Om en författningspatriotism är mer önskvärd ur liberal synvinkel kan liberala filosofer föra fram argument för denna och få människor att omfatta den. Man behöver inte resignera inför »sociologiska fakta»; man kan försöka skapa nya. De »sociologiska fakta» som författningspatrioter vill skapa är medvetna principiella ställningstaganden för liberal demokrati, inte för de förmodade förutsättningarna för dessa ställningstaganden.

Här blottas ett problem i de »sociologiska» liberalernas instrumentella argumentation för en nationell gemenskap. De föreställningar man tror är nödvändiga förutsättningar för en fungerande liberal demokrati i en kausal mening upphöjs till normativa ideal som människor uppmanas att omfatta av instrumentella skäl. Men människor är inte nationalister av instrumentella skäl, utan för att de anser att den nationella gemenskapen har ett djupare, oberoende värde. Den uppfattningen kan liberala filosofer vara kritiska till. Problemet är att om de framför denna kritik offentligt så kan det leda till att nationalismen undergrävs och därmed de förmodade positiva effekterna av den. I den meningen kan en plädering för nationalismens instrumentella värde vara »self-defeating».

Östbrings försvar för den »dos nationalism» som »liberal nationalism» innehåller, är dock inte bara instrumentellt visavi liberal demokrati. Han hävdar att nationalismen också tillfredsställer ett mänskligt behov av gemenskap. Men oavsett om en viss gemenskap (under vissa omständigheter) tillfredsställer människors behov av gemenskap måste man ställa frågan om denna gemenskap bör värnas i en liberal demokrati. Det faktum att en viss gemenskap faktiskt tillfredsställer människors behov av gemenskap i ett visst historiskt sammanhang, hindrar inte att den kan avvisas och kritiseras utifrån liberala principer, vilket Östbring själv gör när han avvisar en etnisk högerpopulistisk nationalism som grund för en samhällsgemenskap.

Det betyder att det finns gränser för anpassningen till »sociologiska fakta» – gränser som bestäms av universella liberala principer. Olika föreställda gemenskaper kan prövas utifrån liberala principer. Det gäller även den liberala nationalism som Östbring försvarar.

En politisk gemenskap som bygger på »konstitutionell patriotism», det vill säga en politisk gemenskap som bygger på att medborgare delar de principer och värderingar som kommer till uttryck i en liberal författning är, som Jürgen Habermas m.fl. påpekat, mindre problematisk ur liberal synvinkel än en politisk gemenskap som bygger på en nationell kulturell gemenskap.

Skälet är att kulturella gemenskaper är föremål för en dynamisk förändringsprocess som ytterst bör bestämmas av medborgarnas fria aktiviteter inom ramen för de medborgerliga fri- och rättigheter som alla har i en liberal demokrati. Staten skall i princip inte favorisera en specifik nationell kulturell identitet. Om medborgare vill odla en viss nationell kultur i den privata och civila sfären är de fria att göra det inom ramen för författningen. I den offentliga politiska sfären har staten, det vill säga medborgarna i egenskap av väljare, ett ansvar för att upprätthålla en värdegemenskap i den offentliga sfären kring grundläggande konstitutionella principer. Så kan man kortfattat sammanfatta den idealtypiska teorin om »författningspatriotism». Den är en normativ teori om vilka politiska övertygelser som bör delas av alla medborgare i en liberal demokrati. I likhet med den liberala nationalismen är teorin om »författningspatriotism» icke-kosmopolitisk. Stater har rätt att vara partiska gentemot sina egna medborgare. Men denna partiskhet legitimeras inte av medborgarnas kulturella tillhörighet, utan av deras statstillhörighet.

Östbring försöker göra John Rawls till en liberal nationalist. Men Rawls rättviseteori har större likheter med idén om »författningspatriotism». Den nationalism som Östbring tycker sig se hos Rawls handlar om att hans teori om rättvisa är icke-kosmopolitisk. Rättvisa är, enligt Rawls, något som tillkommer »the basic structure» i en suverän stat.³ Men därav följer inte att han är liberal nationalist i den mening som Östbring avser.

Den värdemässiga gemenskap bland medborgare som Rawls förespråkar är en »överlappning consensus» om grundläggande liberala konstitutionella principer – en konsensus som har en moralisk grund, inte en kulturell (Rawls 1993a: 47). Denna konsensus, som kan liknas vid en »konstitutionell patriotism», kommer till uttryck i en offentlig politisk kultur och i medborgerliga dygder.

Medborgare enas om värdet av att medborgare är fria att odla vilka värderingar och kulturella identiteter de vill inom ramen för en övergripande liberal politisk gemenskap. Resultatet blir det som Rawls kallar en »reasonable pluralism» – en moraliskt rimlig pluralism. Den offentliga kulturella toleransen begränsas bara av de grundläggande liberala principer som kommer till uttryck i en författning.

Hans idé om en »överlappande konsensus» grundas på normativa principer, inte på empiriska överväganden om vilken typ av värdegemenskap som faktiskt har legat till grund för skapandet av liberala demokratier eller vilka gemenskaper människor har behov av. Den värdegemenskap som Rawls anser bör bära upp en liberal demokrati grundas inte på en »liberal nationalism», utan på en gemensam »sense of justice» som aktualiseras av det faktum att man skall leva tillsammans i en suverän stat.

Historiskt kan både idén om »författningspatriotism» och en »överlappande konsensus» liknas vid den »republikanska» nationsuppfattning som låg till grund för de amerikanska och franska revolutionerna (Habermas 1995: kap. 6). Nationstillhörigheten grundades på idén om en frivillig anslutning till en gemensam författning som vilar på universella naturrättsliga principer om står över nationella kulturer.

Skillnaden mellan den liberala nationalism som Östbring förrespråkar och en »principiell liberalism» (som är mer »rawlsiansk», »författningpolitisk» eller »republikansk») visar sig i hur Östbring formulerar de krav som bör ställas på invandrare: »[...] anpassning till samhällets språk, centrala sociala konventioner, och det utrymme för kulturella sedvänjor och praktiker som sätts av samhällets grundläggande värderingar» (s. 99). Han tillägger: »[i] nom dessa ramar är individen fri att leva efter och reproducera den etniska gruppens eller religionens traditioner. Uppfattningar om vad som tillhör den privata sfären respektive är en offentlig angelägenhet är dock kulturella fenomen i sig. Ett samhälles gränsdragningar i sådana frågor utgör en social överenskommelse, inte ett neutralt domslut från ovan.» (s. 99).

Vid första anblicken verkar Östbring ansluta sig till en liberal

syn på kulturell frihet – en frihet som möjliggör ett mångkulturellt samhälle. En viss anpassning till ett gemensamt språk kan vara ett rimligt krav (se Höjer 2021). Men en mer strikt liberal skulle dock sätta frågetecken för anpassning till »centrala sociala konventioner» och för att utrymmet för kulturella sedvänjor och praktiker sätts av »samhällets grundläggande värderingar». En liberal skulle hävda man bör följa de lagar som gäller och att utrymmet för olika kulturella sedvänjor och praktiker sätts av lagar – lagar som är förenliga med liberala principer.

I frågan om gränsdragningen mellan offentligt och privat - som är central ur liberal synvinkel svävar Östbring på målet. Rättfärdigas denna gränsdragning av vilka värderingar som råder i ett samhälle eller av liberala principer? Å ena sidan hävdar Östbring att denna gränsdragning är ett »kulturellt fenomen» som är beroende av samhällets grundläggande värderingar. Å andra sidan hävdar han att denna gränsdragning är föränderlig och kan »legitimt ifrågasättas» om den är alltför »exkluderande» (s. 99). Det faktum att gränsdragningen är föränderlig »förtar inte att det i förhållande till varje enskild nytillkommen person är rimligt att betona anpassning till det mottagande samhället», hävdar Östbring (ss. 99–100). Men gäller kravet på anpassning även om denna gränsdragning förändras i illiberal riktning (vilket inte är orealistiskt i dessa dagar)?

Östbring tycks förutsätta att samhällets grundläggande värderingar är liberala och i den mån de inte är det, är en kritik av dem utifrån liberala principer »legitim». Men i så fall behöver man inte hänvisa till samhällets grundläggande värderingar eller kultur, utan till liberala principer och värden när man argumenterar för en viss gränsdragning mellan offentligt och privat.

När Östbring hävdar att vad liberal nationalism gör är inte att »nationalisera vissa värden», utan att »liberalisera nationen», vilket innebär att »göra den några snäpp öppnare, basera den på en samhällskultur snarare än en genomgripande etnisk kultur, göra den mer accepterande inför förändringar, mer möjlig att anamma och att accepteras in i» (s. 101), tycks han dock hänvisa till ett normativt liberalt ideal, inte till samhällets grundläggande värderingar.

Här framstår Östbring både som en »princiell liberal» och

en »universalistisk liberal». För man måste väl anta att kraven på öppenhet och »möjlighet att anamma och accepteras in i» bygger på universella principer som står över kulturer? Då kan man också ställa frågan om inte även den liberala nationalism som Östbring försvarar kan liberaliseras ytterligare och göras »några snäpp öppnare».

Det finns en »realism» i Östbrings argumentation för liberal nationalism som är problematisk; liberala principer underordnas förgivettagna behov av »kulturell homogenitet». Liberalismen bör rimligen förstås som en normativ politisk teori som vilar på universella principer – principer som kan åberopas för att pröva den moraliska legitimiteten av alla normer i alla gemenskaper oavsett vilka behov de tillfredsställer. En nationalism som är liberal måste vara underordnad liberalismen, inte tvärt om. I den meningen måste liberal nationalism vara principiell, inte »sociologisk». På den punkten finns det en ambivalens i Östbrings argumentation.

Den nationalism han pläderar för skulle ha kunnat stramas upp och förtydligas för att bli mer liberal. För det första kunde begreppet »svensk samhällskultur» ha definierats i tydligare liberala termer. För det andra kunde den svenska statens rätt att vara partisk gentemot svenska medborgare ha försvarats utifrån universella principer om rimliga associativa plikter. För det tredje kunde alla staters skyldighet att respektera – och beivra brott mot – mänskliga rättigheter framhållits. För det fjärde kunde Östbring ha framhållit att alla stater har vissa kosmopolitiska humanitära plikter att hjälpa människor i akut nöd.

Den fjärde punkten aktualiserar den fråga som föranlett till Östbring att skriva sin bok, Sveriges generösa invandringspolitik. Det finns inget nödvändigt samband mellan kosmopolitisk humanism och generös invandringspolitik. Ett mer restriktivt flyktingmottagande behöver inte motiveras av nationalism, utan av en gränslös humanism som tar hänsyn till vilka som har störst behov av hjälp.

Hade Sveriges flyktinghjälp styrts av mer kosmopolitiska rättvisepprinciper så hade Sverige förmodligen inte genomgått den förvandling som föranlett Östbring att skriva en bok till försvar av liberal nationalism.

Den paradoxen räddar oss dock inte ifrån att ta ställning till den komplexa fråga som Östbring diskuterar i sin bok: vilken art och grad av kulturell gemenskap bör medborgare dela i en liberal demokrati? Oavsett om man håller med om Östbrings teser eller ej, är hans välskrivna bok stimulerande och läsvärd.

→

Mats Lundström

Noter

1 Östbring använder i regel termen »universalistisk» för att beskriva denna liberalism. Men vid ett tillfälle skriver han »universalistisk eller kosmopolitisk», vilket indikerar att han inte gör någon skillnad mellan universalism och kosmopolitanism (se s. 31).

2 Han anför också ett mer logiskt argument mot »konstitutionell patriotism» som går ut på att den inte fungerar om det uppstår en djup oenighet om statsskicket grundprinciper (s. 126). Men problemet med oenighet drabbar ju även liberal nationalism. Vad händer om medborgarna är djupt oeniga om det substantiella innehållet i den »svenska samhällskultur» som Östbring menar att staten bör värna? Om Östbring menar att den oenigheten bör lösas genom demokratiska beslut, innebär det att medborgarnas lojalitet förutsätts gälla det demokratiska statsskicket – inte en viss (föreställd) nationell kultur. Det tycks som om även liberal nationalism ytterst måste underordnas en lojalitet mot en demokratisk författning – annars hotar den liberala nationalismen att undergräva demokratin. Östbrings hänvisning till problemet med oenighet bland medborgarna tycks tala mer för konstitutionell patriotism än för liberal nationalism.

3 Östbring anför ett citat på svenska av Rawls som enligt honom innebär att Rawls är en liberal nationalist (s. 93). Rawls använder här ordet »nationalstat» för att beteckna den enhet som hans teori som rättvisa handlar om. Men »nationalstat» kan betyda samma sak som »stat» (liksom »nation» kan betyda »stat» som i »Förenta Nationerna»). Rawls politiska konception av rättvisa innebär att rättvisa är något som rör medborgare i en stat. Men det hindrar inte att Rawls hävdar att stater har vissa kosmopolitiska humanitära förpliktelser. Han hävdar också att alla stater är förpliktigade att respektera grundläggande mänskliga rättigheter och att grova brott mot dessa kan legitimera humanitära interventioner (Rawls 1993b: 59). Rawls kan därför sägas vara anhängare av en »mild kosmopolitanism» (se Nagel 2005 och Caney 2001).

Referenser

- BARRY, BRIAN (1995) *Justice as Impartiality*, Oxford: Clarendon Press.
CANEY, SIMON (2001) »International Distributive Justice», *Political Studies*, 49, ss. 974–997.

- DWORKIN, RONALD (1986) *Law's Empire*, Oxford: Oxford University Press.
- HABERMAS, JÜRGEN. (1995) *Diskurs, rätt och demokrati*, Göteborg: Daidalos.
- HÖJER, HENRIK (2021) »Det är språket dumbom», *Kvartal*, 22 augusti, 2021. Tillgänglig online på: <https://kvartal.se/artiklar/det-ar-spraket-dumbom/>
- NAGEL, THOMAS (2005) »The Problem of Global Justice», *Philosophy & Public Affairs*, 33, ss. 113–147.
- RAWLS, JOHN (1993a) *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press.
- RAWLS, JOHN (1993b) »Law of Peoples», *Critical Inquiry*. 20 (1), ss. 1–203.